

УДК [94(477.42)+477.81/.82]:329.614УНР]"1939/1941"
DOI: 10.33402/ukr.2023-38-121-137

Андрій ЖИВ'ЮК

*кандидат історичних наук, доцент
докторант відділу новітньої історії*

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HKD-9821-2023>

e-mail: derzhy60@gmail.com

АНТИРАДЯНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ УНР НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ: ЗАМИСЛИ Й ВИСЛІДИ (1939–1941)

На основі віднайдених у Галузевому державному архіві Служби безпеки України документів проаналізовано спроби створення на Західній Волині й Поліссі в 1939–1941 рр. підпілля, керованого Державним центром Української Народної Республіки в екзилі. Зазначено, що в сучасній історіографії цей складник опору радянізації волинських земель 1939–1941 рр. висвітлений фрагментарно. Відповідну інформацію знаходимо переважно у працях дослідників, зосереджених на вивченні діяльності Тараса Боровця (Бульби), де поміж іншого йдеться про його місію на Поліссі в 1940–1941 рр.

З'ясовано, що спроби створення уенерівського підпілля на анексованій СРСР території емісарами ДЦ УНР здійснювалися щонайменше двічі, а до його організації планували залучити українських емігрантів, що оселилися й мешкали у Волинському воєводстві в 1920–1930-х роках. Встановлено, що метою створення й діяльності такого підпілля його організатори визначили відновлення УНР.

З'ясовано, що для виконання завдання на підконтрольну СРСР територію надіслали уповноважених від ДЦ УНР осіб: сина військового міністра УНР Володимира Сальського Юрія (кінець 1939 р.) і громадсько-політичного діяча й водночас співробітника 2-ї секції Генштабу Тараса Боровця (кінець літа 1940 р.), однак обидві ці місії зазнали невдачі. Головними її причинами визначено розпорошення й дезорганізацію уенерівського середовища на Волині й Поліссі в умовах падіння Польської держави та агентурно-провокаційну й репресивну діяльність Головного управління державної безпеки Народного комісаріату внутрішніх справ.

Ключові слова: Державний центр Української Народної Республіки в екзилі, Західна Волинь, Західне Полісся, Юрій Сальський, Тарас Боровець, радянізація, Народний комісаріат внутрішніх справ, Головне управління державної безпеки, агентура, репресії, Галузевий державний архів Служби безпеки України.

Державний центр Української Народної Республіки (ДЦ УНР) в екзилі та 2-га секція Генерального штабу Міністерства військових справ екзильного уряду в 1920–1930-х роках розробили план встановлення на території УСРР/УРСР «пунктів

зв'язку», які у випадку визрівання умов для повстання проти окупаційної радянської влади мали стати його об'єднувальними й керівними осередками. В разі війни якоїсь держави/держав проти СРСР на основі цих пунктів планувалося створити, до приходу чужих військ, українські збройні відділи, які б перебравши до своїх рук владу під гаслом відновлення УНР (Лівицький, 1984, с. 27–28).

Значну увагу тактиці майбутньої боротьби з більшовиками, зокрема діяльності диверсійних загонів, приділяв військовий міністр уряду УНР в екзилі Володимир Сальський. Такі загони, на думку генерала, з початком війни мали згуртувати противників більшовицького режиму й підготувати плацдарм для наступу регулярних частин. Діяльність груп регулювало «Положення про організацію й завдання диверсійних загонів» (Каменцев, 2021, с. 104).

Володимир Сальський відмовився від старих принципів роботи розвідки, яка почала функціонувати за новою схемою: без єдиного центру, що керував би всіма таємними організаціями на території СРСР та інших країн; натомість створювали окремі невеликі групи («пункти зв'язку»), що мали чітко визначені завдання і не знали про існування одна одної. Це забезпечувало від ліквідації усієї мережі (Каменцев, 2021, с. 112).

План створення таких «пунктів зв'язку» був цілком реальним у 1920-х – на початку 1930-х років. Однак до середини 1930-х років, в умовах розгортання в УРСР масового терору НКВС (Народного комісаріату внутрішніх справ), однією з головних мішеней якого виявилися колишні прихильники УНР, він втратив актуальність. Не випадково 1936 р. припинено діяльність контрольно-розвідувального центру 2-ї секції Генштабу, який розміщувався в Рівному, та його пунктів у польсько-радянському прикордонні. Керівник цього центру – полковник Іван Литвиненко – виїхав до Каліша (Давидюк, 2016, с. 286).

Сподівання на реанімацію «пунктів зв'язку» як осередків антирадянського спротиву й основи постання УНР відновилися в колах екзильного уряду за умов початку Другої світової війни й анексії Польщі Німеччиною та СРСР. Тепер базовим майданчиком для розгортання діяльності пунктів убачалися західноукраїнські землі, де перебував численний контингент уенерівських емігрантів. План Генерального штабу УНР («план Сальського») передбачав підготовку в Західній Україні ґрунту «для захоплення влади місцевими повстансько-збройними відділами ще до приходу чужого війська, як це було під час походу гітлерівських армій в 1941 році». Саме в такому контексті Микола Лівицький пропонував згодом розглядати акцію, започатковану Тарасом Боровцем (Лівицький, 1984, с. 28).

Спроба Т. Боровця створити в 1940–1941 рр. на підрадянському Поліссі уенерівське підпілля (за М. Лівицьким – «пункти зв'язку», за В. Сальським – «диверсійні загони») достатньо широко висвітлена в історичній літературі. Про неї писали Володимир Косик (Косик, 1984), Юрій Киричук (Киричук, 1997), Володимир Дзьобак (Дзьобак, 2002), Володимир Сергійчук (Сергійчук, 2011), Сергій Стельникович (Стельникович, 2021), Ігор Марчук (Марчук, 2022). Однак тоді на цій території вона не була першою і єдиною. Першим уенерівське підпілля на підрадянській Західній Волині замахнувся зорганізувати наприкінці 1939 р. син військового міністра УНР, випускник школи підхорунжих авіації в Дембліні Юрій Сальський. Про акцію Сальського-молодшого відсутні будь-які згадки в історичній літературі.

Мета статті – розглянути обидві місії: схарактеризувати і проаналізувати дії залучених до їхньої реалізації осіб; відстежити заходи органів НКВС щодо нейтралізації зусиль Ю. Сальського й Т. Боровця; з'ясувати причини невдачі створення антирадянського підпілля УНР і подальшу долю учасників цього плану.

Юрій Сальський дістався нелегально Волині, Межиріч, у грудні 1939 р., очевидно з Румунії, куди була евакуйована авіаційна школа з Дембліна (Сальський Юрій). Імовірно, місія Ю. Сальського відбулася за дорученням військового міністерства УНР в екзилі. У Межирічах він звернувся до лікаря Никандра Ломакіна (Ломако), який у першій половині 1920-х років надавав медичну допомогу інтернованим воякам Армії УНР, за що отримав подяку від генерала Сальського. При зустрічі з Н. Ломакіним Ю. Сальський покликався на документ, виданий тому батьком, щоб засвідчити свою особу й повноваження. Посланець розпоряджався значною сумою коштів для організації українських самостійників (1,5 млн пол. зл.) (Справа Хращевського, арк. 63–64), котрі не міг отримати інакше, як від ДЦ УНР.

Межирічі та навколишні села опинилися у фокусі особливої уваги ДЦ УНР, оскільки тут у міжвоєнний період зосередилася значна кількість учасників антибільшовицького руху 1919–1920 рр. на Волині та представників уенерівської еміграції. Восени 1939 р. у Межирічах мали місце «антирадянські прояви»: під час святкування річниці «Жовтневої революції» на мітингу з'явилися 30 вершників, частина з яких були одягнуті в «петлорівські костюми». Очоловав цей загін житель Межиріч Євген Горохович, який своєму родичу Пантелеймонові Панушевському на його застереження заявив, що «він і його товариші нічого не бояться й не дадуть ... комуністам управляти собою». Вони готуються до приходу навесні 1940 р. німців, щоб з їхньою допомогою проголосити самостійність України. У Німеччині ж нібито створюються військові з'єднання з українців і поляків, їм на допомогу організують нелегальні організації на території Західної України (Справа Хращевського, арк. 23–24).

Ймовірно, вишкіл межиріцьких кіннотників відбувався ще з травня 1939 р. Саме тоді колишній вояк Армії УНР із с. Даничів Семен Новак розповів односельцеві, колишньому підполковнику царської армії Володимирові Гвоздьову (Владимир Гвоздев), прагнучи залучити його до підготовки повстання самостійників, про навчання «націоналістичних кадрів» військовій справі й кавалерійському кінному строю, яке проводилося під виглядом виконання польових і лісових робіт в околицях Межиріч (Справа Гвоздьова, арк. 12).

Про візит Ю. Сальського до Н. Ломакіна та місію, з якою він прибув на територію Західної України, відразу ж довідалися органи НКВС. Повідомив про це радянську держбезпеку сам Н. Ломакін. Він народився 1887 р. у Межирічах, закінчив Київську військово-фельдшерську школу й Житомирську гімназію, навчався як вільний слухач на медичному факультеті Новоросійського університету, де, як зазначив у «Сигіісulum vitae», отримав диплом лікаря. Під час Першої світової війни мобілізований до російської імператорської армії, виконував обов'язки лікаря для доручень на Румунському фронті, був поранений. Вірогідно, згодом служив в армії Денікіна, звідки потрапив до Польщі. До 1926 р. обіймав посаду районного лікаря та старшого лікаря повітового шпиталю в Ковалеві й Александрові-Куявському Поморського воєводства (Справа Ломакіна).

Однак отримати нострифікацію медичного диплома Н. Ломакін не зміг і був усунутий із посади. Переїхавши в Межирічі, він приватно практикував як лікар-

гінеколог, здійснював нелегальні аборти, що почасти призводили до летальних наслідків (Справа Ломакіна, арк. 128). Щоб уникнути відповідальності, співпрацював із польською поліцією. Після встановлення радянської влади Н. Ломакін негайно став на її бік, сподіваючись так приховати (або ж знівелювати) своє минуле.

У листопаді 1939 р. до нього з'явився знайомий – колишній підпрокурор Рівненського окружного суду підпоручик Ян Обст (Jan Obst) – із пропозицією налагодити відправку офіцерів польської армії за кордон, до Угорщини. Наляканий Н. Ломакін негайно повідомив про Я. Обста та його плани до Рівненського ПВ (повітового відділу) НКВС, де був завербований під псевдонімом «Жук» (Справа Ломакіна, арк. 18–18 зв., 44–45). Виданий Н. Ломакіним Я. Обст згодом був страчений «в особливому порядку» за рішенням політбюро Центрального комітету Весоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ЦК ВКП(б)) від 5 березня 1940 р. (Список, арк. 212).

Коли на початку грудня 1939 р. Никандра Ломакіна (агента «Жука») відвідав Юрій Сальський, той негайно відправився з агентурним донесенням до свого куратора – помічника начальника Рівненського ПВ НКВС Валентина Мінеєва (Валентин Минеев) (Справа Хращевського, арк. 63). Від Валентина Мінеєва інформація потрапила до начальника повітового відділу Івана Захарова (Иван Захаров) та керівника 2-го (таємно-політичного) відділу державної безпеки Управління НКВС (УНКВС) у Рівненській обл. Ілля Ковальова (Илья Ковалев) й 3-го (контррозвідального) відділу того ж самого управління Івана Попова (Иван Попов). 2-й відділ УНКВС завів агентурну справу «Самостійники», про що начальник УНКВС Роман Крутов (Роман Крутов) доповів наркомуні внутрішніх справ УРСР Іванові Серову (Иван Серов).

Відряжені до Західної України восени 1939 р. І. Захаров, І. Ковальов та І. Попов володіли значним досвідом агентурно-оперативної і слідчої роботи, який набули й застосовували для «викриття контрреволюційних груп» та окремих «ворогів народу» в період Великого терору. Іван Захаров закінчив Центральну школу держбезпеки в Москві, у 1930-х роках керував низкою райвідділень НКВС в Алтайському краї та Новосибірській обл. (ОС Захарова, арк. 1–2). Ілля Ковальов у 1938–1939 рр. був одним із керівників таємно-політичного відділу УНКВС у Новосибірській обл. (ОС Ковальова, арк. 9 зв.), а Іван Попов – контррозвідального відділу УНКВС у Ленінградській обл., нагороджений 1937 р. знаком «Почесний співробітник ВЧК-ОГПУ (XV)» (Кадровий склад).

У грудні 1939 р. І. Ковальов чотири рази зустрічався з агентом «Жуком», щоби «встановити і перевірити правдоподібність повідомлених ним фактів про наявність в Межиріцькому та прилеглих до нього районах антирадянської повстанської організації, нібито закладеної сином колишнього генерала білої армії Сальського» (Справа Ломакіна, арк. 122). Довідавшись від «Жука» про зв'язки Ю. Сальського у Львові, І. Ковальов скерував туди агента з метою відвідати названих осіб і «в розмовах з ними встановити їхнє справжнє обличчя». Позитивних для оперативників результатів ця поїздка не дала. Ілля Ковальов перевіряв повідомлення Никандра Ломакіна за іншими джерелами, дійшовши висновку, що той казав неправду та провокував органи НКВС (Справа Ломакіна, арк. 122 зв.).

Однак інформація про замисли ДЦ УНР уже пішла по вертикалі нагору. НКВС УРСР, довідавшись про інструкції, передані уенерівському середовищу в Межирічах Ю. Сальським, забило на сполох. 2 січня 1940 р. заступник наркома внутрішніх справ

УРСР Микола Горлинський надіслав Романові Крутову вказівки, як протидіяти цьому «крупному антирадянському повстанському формуванню». Микола Горлинський вимагав «форсувати агентурну розробку», «максимально використати всі агентурно-оперативні засоби й можливості»: встановити керівне ядро організації; виявити місця перебування зброї; унеможливити терористичні й диверсійні акти, поширення антирадянських закликів і листівок; забезпечити постійний агентурний нагляд за маєтком поміщиці Гуманської, арештувати полковника, який там переховується; «підставити» для завербування у члени організації, окрім «Жука», іншого «перевіреного агента», який «перекриє» інформацію першого; затримати з допомогою «Жука» Юрія Сальського, після чого одночасно арештувати учасників організації в Межирічах (окрім арештованих 24 грудня 1939 р. Пантелеймона Панушевського, Федора Литвина, Костянтина Гладуновського, Мануїла Тижука й арештованого 10 жовтня 1939 р. Степана Яворського) та Львові (Мар'яна Панчишина, Романа Могильницького і Дмитра Котка). До 10 лютого 1940 р. Р. Крутов мав доповісти про результати проведених «агентурно-оперативних заходів» та «основні покази арештованих» по справі «Самостійники», взятій на особливий контроль НКВС УРСР (Вказівка-1, арк. 1–4).

Аналогічні вказівки М. Горлинський надіслав 2 лютого 1940 р. начальнику УНКВС у Львівській обл. Капітонові Краснову (Капитон Краснов). Йому запропоновано в тісному контакті з УНКВС у Рівненській обл. «взяти в активну агентурну розробку» й «оперативно ліквідувати» «львівський центр» керованої Ю. Сальським «антирадянської повстанської організації», до створення якої були нібито причетні діячі УНДО (Українського національно-демократичного об'єднання) лікар Р. Могильницький, лікар М. Панчишин і сотник Армії УНР диригент Д. Котко (Вказівка-2, арк. 46–47).

Між цими вказівками, 22 січня 1940 р., нарком внутрішніх справ УРСР Іван Серов надіслав зі Львова наркому внутрішніх справ СРСР Лаврентієві Берії (Лаврентій Берія) повідомлення «про антирадянську повстанську організацію», викриту УНКВС у Рівненській обл. У ньому йшлося про відвідини Ю. Сальським Н. Ломакіна (агента «Жука»), під час яких син генерала «розповів, що коаліція держав Англії, Франції та ін. поставила завдання створення “самостійної” України та відновлення Польщі з приєднанням території від Києва до Одеси». Обидві ці держави повинні стати «заслоною від комунізму на Заході». Реалізувати поставлене завдання покликані частини колишньої польської армії на чолі з маршалом Едвардом Ридз-Сміглім (Edward Rydz-Śmigły), що переховувалися в Карпатах, та організація «самостійників» у Західній Україні, до якої нібито належали близько 2 000 осіб. Організація побудована за системою трійок, п'ять із яких створені в Рівненському повіті (Повідомлення, арк. 1–2).

Під час наступного візиту до Н. Ломакіна Ю. Сальський заявив, що потрапив у важке матеріальне становище внаслідок обміну польських грошей на радянські. На початку грудня 1939 р. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення про перехід на радянську валюту на території Західної України і Західної Білорусі. Згідно з цим рішенням, 21 грудня 1939 р. усі розрахунки, продаж та придбання товарів, надання послуг були переведені на радянські рублі. Польські злоті вилучали з офіційного грошового обігу, їх було заборонено приймати від підприємств, установ, закладів і приватних осіб. Про перехід на радянську валюту влада повідомила напередодні,

20 грудня (Баран, Токарський, 2009, с. 52–53), тому Ю. Сальський, хоч і мав при собі 1,5 млн пол. зл., опинився у скрутній ситуації: він не лише втрачав можливість використати наявні в нього кошти для організації антирадянського підпілля, а й сам залишався без будь-яких засобів для прожиття.

До проблеми з грішми додалося інше: у ніч на 24 грудня 1939 р. 2-й відділ УНКВС провів арешти вказаних агентом «Жуком» провідних діячів антирадянської організації в Межирічах. Іван Серов повідомив Лаврентія Берію, що перед своїм відходом Юрій Сальський попросив «Жука» вкинути в Рівному до поштової скриньки листа на ім'я Федора Тижук, студента медицини у Львові. У листі, переданому агентом до Рівненського ПВ НКВС, було зазначено: «Сильно захворіли й відправлені у Рівне в лікарню М.В.Т., Ф.К.Л., К.С.Г., П.Я.П.». Це означало, що арештовані й відправлені до Рівного М. В. Тижук, Ф. К. Литвин, К. С. Гладуновський, П. Я. Панушевський. 30 грудня 1939 р. Ю. Сальський знову з'явився до Н. Ломакіна й повідомив про призначення того керівником «трійки» № 5 із завданням вербувати нових членів організації, шукати контактів із військовополоненими польськими офіцерами, які працюють на будівництві дороги (Повідомлення, арк. 3–4).

Іван Серов підсумував своє повідомлення для Лаврентія Берії так: «Вказані агентурні матеріали характеризують наявність повстансько-націоналістичної організації. Пунктом зосередження всіх цих контрреволюційних елементів встановлено містечко Межирічі та найближчі до нього населені пункти. Зокрема, біля села Тесів, у маєтку поміщиці Гуманської, за агентурними даними, збираються: колишній підполковник генерального штабу російської армії [Володимир] Гвоздьов (Владимир Гвоздьов), полковник [Сергій] Рекашев (Сергей Рекашев), генерал козачих військ [Іван] Петров (Иван Петров), які є, ніби, близькими друзями генерала Сальського» (Повідомлення, арк. 4–5).

Занепокоєння, спричинене в І. Серова повідомленням агентури, не було безпідставним. Усвідомлюючи військову й кадрову перевагу СРСР, генерал В. Сальський розумів, що лише власними силами УНР не зможе протистояти ворогові. Тому, крім союзу з Польщею, допускав можливість вступу до лав Армії УНР вояків колишніх російських добровольчих формацій генералів Антона Денікіна (Антон Деникин), Миколи Юденича (Николай Юденич), Петра Врангеля (Петр Врангель), адмірала Олександра Колчака (Александр Колчак) тощо. 1927 р. у військовому міністерстві навіть розробили спеціальне положення, яке регулювало процедуру зарахування цих осіб до війська УНР (Каменцев, 2021, с. 103).

Підсумовуючи, І. Серов пропонував відрядити до Межиріч двох досвідчених співробітників із метою вивчення вказаних осіб та їхніх зв'язків, встановлення всіх колишніх петлюрівців і завербування серед них агентів. Сюди планували також відправити агента «Місцевого», який «має велике коло знайомих у петлюрівському середовищі» (Повідомлення, арк. 5).

Невідомо, чи отримав І. Серов від Л. Берії вказівки, про які просив. Відомо, однак, що до Межиріч 19 лютого – 1 березня 1940 р. відряджені з Рівного співробітники 2-го відділу УНКВС: заступник начальника відділу Йосиф Чернявський-Ольшанецький (Иосиф Чернявский-Ольшанецкий), заступник начальника 2-го відділення Олексій Якименко, старший оперуповноважений 3-го відділення Іван Демидов (Иван Демидов) (Накази, арк. 137). Усі троє мали досвід «чисток» 1937–1938 рр., провівши тоді «дуже велику роботу з розгрому антирадянського право-

троцькістського і буржуазно-націоналістичного підпілля» (Архівні матеріали, арк. 6). Йосиф Чернявський-Ольшанецький як начальник 2-го відділу УНКВС у Полтавській обл. ретельно виконував вказівки керівництва щодо методів ведення слідства шляхом підготовки «літературних протоколів». На їхній основі «арештовували, створювали “партизанське» підпілля”, до якого включали невинних людей» (Васильєв, Віола, Подкур, 2017, с. 589). Помічник оперуповноваженого 2-го відділу УНКВС у Миколаївській обл. О. Якименко разом зі своїми колегами з таким зав'язанням «вибивав зізнання» в арештованих, що ті ставали німими («втрачали дар мови») (Кокін, Россман, 2019, с. 419).

Надіслані до Межиріч співробітники разом з оперативниками місцевого райвідділення НКВС із подвійною енергією взялися за «вивчення» фігурантів агентурної справи «Самостійники», яку завів 2-й відділ УНКВС у Рівненській обл. на «українських націоналістів, які проводили антирадянську націоналістичну діяльність». 25–29 лютого 1940 р. у Межиріцькому р-ні була проведена друга хвиля арештів, що значно перевищила першу: були затримані 25 осіб (Справа Гвоздьова, арк. 44–45) на протывагу 4, ув'язненим 24 грудня 1939 р.

Незабаром розслідування розділили на дві групові справи: щодо жителів Межиріч (Данила Бондаря, Василя і Євгена Гороховичів, Павла Демидюка, Микити Олевського, Володимира Пивоварчука, Івана Тижуга) (Справа Бондаря та ін.) і жителів Самостріл Межиріцького р-ну (Сергія Борщевського, Павла Жадинця, Миколи Левицького, Пилипа і Володимира Момотів, Онисифора і Степана Підстригачів, Степана Свистонюка, Аполлінарії і Олексія Смикалів) (Справа Борщевського та ін.). 17 обвинувачених у цих справах наприкінці березня 1940 р. для продовження слідства етапували до Харкова. Згодом Особлива нарада винесла їм покарання: жителям Межиріч – по 10 років таборів кожному, жителям Самостріл – по 8.

Справи інших арештованих виділені в окреме провадження. Сергія Бачинського етапували до Києва й засудили до вищої міри покарання, яку виконали 22 червня 1941 р. (Справа Бачинського, арк. 114). Сергія Хращевського і Сергія Рекашева вивезли до Харкова. Останнього 25 січня 1941 р. заслали на 5 років у Казахстан (Справа Рекашева, арк. 28), а С. Хращевського 28 серпня 1941 р. звільнили як польського громадянина (Справа Хращевського, без арк.). 19 березня 1940 р. в окреме провадження виділено матеріали щодо Федора Софроньєва (Софроніва), Костянтина Кристопчука, Макара Мурги-Муравського, Володимира Гвоздьова й Івана Тимощука, оскільки їхні «організаційні антирадянські зв'язки і спільна контрреволюційна діяльність ... з рештою звинувачених по цій справі не встановлені» (Справа Гвоздьова, 44–45). Врешті В. Гвоздьова ув'язнили на 8 років таборів, І. Тимощука та Ф. Софроніва – на 5 років, К. Кристопчука й М. Мургу-Муравського з-під варті звільнили. Агентурна справа «Самостійники» була припинена 16 квітня 1940 р. у зв'язку з арештом більшості «об'єктів розробки» (Переписка, арк. 262–264).

Доля ув'язнених наприкінці грудня 1939 р. також склалася по-різному. Так К. Гладуновського, П. Панушевського та М. Тижуга у квітні–травні 1940 р. етапували до Києва, де перших двох стратили «в особливому порядку» згідно з постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 р. (Список, арк. 26, 79), третього згодом засудили до 5 років заслання в Новосибірську обл. (Справа Тижуга, арк. 86), Ф. Литвина випустили на волю 12 липня 1940 р. (Справа Литвина, арк. 45). Розконспірований і скомпрометований перед радянською держбезпекою агент «Жук»

(Н. Ломакін) 28 травня 1940 р. був заарештований і 14 червня 1941 р. засуджений до 5 років заслання в Башкирську АРСР «за антирадянську агітацію, розголошення державної таємниці й дезінформацію органів НКВС» (Справа Ломакіна, арк. 135–138). Очевидно, він загинув під час розстрілу в'язнів Дубенської тюрми 24–25 червня 1941 р.

Унаслідок використання агентури та проведення превентивних арештів органи НКВС ліквідували небезпеку створення в Межирічах і навколишніх селах уенерівського повстанського центру й організації антирадянського виступу. Вважаю, що від початку такий план ДЦ УНР в екзилі (якщо він не був особистою ініціативою чи авантюрою Ю. Сальського) не мав жодних шансів на успіх. Серед головних причин цього – слабкість, розпорошення й дезорієнтація уенерівського середовища в Західній Волині, а також широкі агентурні заходи та репресії органів НКВС.

Юрій Сальський, щасливо уникнувши арешту, перебрався до Румунії, а звідтіль – до Франції і Сполученого Королівства, де продовжував службу в польських військово-повітряних силах. Після закінчення Другої світової війни став одним із засновників та очільників Союзу (згодом Об'єднання) українців у Великій Британії. Після виїзду 1951 р. до Канади кілька десятиліть працював для Міністерства оборони в Оттаві. Від 1980 р. до 1992 р. очолював Архівний комітет ДЦ УНР в екзилі. Помер 1986 р. (Сальський Юрій).

Ще менше шансів на успіх мала друга спроба створення антирадянського підпілля УНР – цього разу на Поліссі, – яку здійснив у другій половині 1940 р. Тарас Боровець («Гонта», «Тарас Бульба»). Останній, як і Ю. Сальський, від початку потрапив у тенета агентури НКВС. Водночас він ніяк не опирався в Західній Волині й на Поліссі на колишніх вояків або урядовців УНР, більшість із яких на тоді емігрувала за кордон або ж була арештована та страчена.

Доручення організувати підпілля Т. Боровець одержав, за його спогадами, від ДЦ УНР в екзилі. «План політично-мілітарної акції демократичних сил в Україні на випадок німецько-совєтської війни» був нібито розроблений під керівництвом генерала Володимира Сальського і затверджений президентом Андрієм Лівницьким. Дозволю піддати сумніву це твердження Т. Боровця хоча б з огляду на його згадку про «наглу смерть генерала В. Сальського зимою 1939/1940 р.», через що закінчувати підготовку плану довелося «без незабутнього генерала» (Бульба-Боровець, 1981, арк. 74–75). Щобільше, Т. Боровець розповідає у спогадах про відвідини наприкінці липня 1940 р. у Варшаві могили генерала В. Сальського, де він «віддав ще один поклін своєму воєнному міністрові» (Бульба-Боровець, 1981, арк. 79). Тут варто нагадати, що В. Сальський помер у Варшаві 5 жовтня 1940 р. (Каменцев, 2021, с. 130) – майже за три місяці після вигаданих Т. Боровцем відвідин його могили.

Схвалив ДЦ УНР план або ж ні, з метою його реалізації Т. Боровець 1 серпня 1940 р. нелегально перетнув німецько-радянський кордон по р. Буг на ділянці 5-ї застави 98-го Любомльського прикордонного загону НКВС, у районі с. Забужжя (Справа Кульчинської, арк. 5–6). Його супутницю Валентину (Тіну) Кульчинську затримали прикордонники. Як видно з її архівно-кримінальної справи, Тіна, нелегально потрапивши до Генеральної губернії восени 1939 р., хотіла повернутися до батьків у с. Дермань. Улітку 1940 р. вона працювала в їдальні «Русалка» в Холмі. Допомогти їй взялися незнайомі люди, завербувавши для проведення на території СРСР розвідки на користь Німеччини. Валентина Кульчинська не була та не планувала бути зв'язковою

Тараса Боровця, якого зовсім не знала раніше, познайомившись із ним за день до переходу кордону (Справа Кульчинської, арк. 19–24).

З огляду на зазначені обставини, акція Т. Боровця видається на порядок авантюриною за спробу Ю. Сальського. Порятунок від переслідування радянськими прикордонниками лише відтермінував логічний фінал цієї заги, що, зрештою, виявився фатальним.

Опинившись на території СРСР, Т. Боровець попрямував не до свого родинного села Бистричі чи до Карпилівки, де раніше мав власний бізнес. Там і там його могли швидко викрити, але найголовніше – він не мав шансів налагодити в цих селах організаційні зв'язки. Тому Т. Боровець відправився до Степаня, оскільки саме звідти походили люди, з якими він познайомився під час свого нетривалого урядування в Українському центральному комітеті у Варшаві та перебування у Грубешові й Холмі. Віднайшовши цих людей чи їхніх родичів – брата Петра Кудрі Григорія із с. Погулянка, Петра Солов'я з хут. Новини – Тарас Боровець порозумівся з ними й оселився на хут. Труди неподалік Степаня у Павла Гожого (Справа Гожого, арк. 4).

На хут. Труди він проводив організаційні зібрання осіб, яких залучив до унерівської організації: Павла і Михайла Гожих, Василя Зданевича, Костянтина Шумлянського, Петра Солов'я, звідти виїжджав до Сарн, Рівного, Малинська. У Рівному Тарас Боровець нібито зустрічався з одним із керівників ОУН на Північно-західних українських землях Володимиром Робітницьким, однак порозумітися вони не змогли (Марчук, 2022, с. 48). Річ у тім, що Т. Боровець прагнув перебрати під своє начало оунівську мережу на Поліссі й переорієнтувати її на виконання завдань ДЦ УНР, із чим, звісно, не міг погодитися В. Робітницький.

Водночас Т. Боровець потрапив «під ковпак» агентури НКВС. 12–14 жовтня 1940 р. обласне управління НКВС скерувало в рейд із Рівного до Степаня свого агента Луку Крисяка, якого схилили до співпраці під час перебування під арештом у жовтні 1939 р. – червні 1940 р. Лука Крисяк (агент «Степанов») був уродженцем Степаня, навчався в Рівненській українській гімназії, став активістом Української Євангельської Реформованої Церкви (УЄРЦ) в Олександрії, до арешту працював заступником голови тимчасового правління м. Рівне (Справа Крисяка, арк. 4, 13). «Степанов» був близько знайомий із В. Робітницьким і багатьма членами ОУН, тому Т. Боровець вирішив, що Л. Крисяк відвідав його за дорученням керівника крайового оунівського проводу.

Про свій візит і зміст розмови з Т. Боровцем «Степанов» доніс 15 жовтня начальнику Олександрійського райвідділення НКВС Андрієві Николаєву (Андрей Николаев), а 16 жовтня – заступнику начальника 2-го відділу УНКВС Йосифові Чернявському-Ольшанецькому та заступнику начальника управління Василеві Мастицькому (Василий Мастицкий). Керівництво УНКВС відреагувало на одержану інформацію визначенням низки необхідних заходів: планувалося викликати М. Гожого до військкомату в Рівному для відправки в армію, де його арештувати; через закордонного агента «Мудрого» перевірити Т. Боровця по Грубешову; з агентурної розробки «Станиця» виділити матеріали на Гожих і завести окрему розробку по лінії УНР; скерувати «Степанова» на зближення з К. Шумлянським із метою виявлення всіх учасників УНР на території області (Сергійчук, 2011, с. 34–43). 19 жовтня 1940 р. начальник управління НКВС у Рівненській обл. Р. Крутов і начальник 2-го відділу УНКВС І. Ковальов повідомили наркому внутрішніх справ УРСР І. Серову

про заведення агентурної розробки «Хуторяни» на учасників організації УНР. Вони розповіли про зустріч Л. Крисюка («Степанова») з Т. Боровцем («Гонтою»), «який прибув з-за кордону за завданням намісника Петлюри – Лівіцького» «для створення уенерівських повстанських організацій на території областей Східної України». Після повернення зі Сходу Т. Боровець мав відвідати Л. Крисюка для «розмови з питань роботи організації УНР» (Сергійчук, 2011, с. 43–44).

Очевидно, накреслений керівництвом УНКВС план заходів щодо нейтралізації діяльності підпілля УНР у Степанському р-ні був реалізований наприкінці жовтня – на початку листопада 1940 р.: арештований М. Гожий (протокол його допиту про діяльність Т. Боровця датований 31 жовтня (Сергійчук, 2011, с. 45–54) був завербований 2-м відділом УГБ УНКВС в агентурну мережу під псевдонімом «Бунчужний» і звільнений для здійснення розшуку Т. Боровця, повторно арештований 21 грудня (Марчук, 2022, с. 52); 3 листопада арештований В. Зданевич, 20 листопада – П. Соловей, 21 грудня – П. Гожий і К. Шумлянський. 4 червня 1941 р. їх засудив Рівненський обласний суд: М. Гожого – до розстрілу (вирок виконаний 22 червня 1941 р.), П. Солов'я і К. Шумлянського – до 10 років ув'язнення, В. Зданевич – до 8 років (Справа Зданевича) (всі троє врятувалися втечею з Дубенської тюрми, загинули за нез'ясованих обставин під час нацистської окупації).

Ігор Марчук у книзі «Отаман “Тарас Бульба”: між міфом і реальністю» висловив припущення, що після свого завербування і звільнення Михайло Гожий «попередив Боровця про небезпеку та допоміг викрити вже згадуваного Луку Крисюка» (Марчук, 2023, арк. 53). Про місцеперебування та діяльність Т. Боровця від початку листопада 1940 р. до початку німецько-радянської війни жодних достовірних згадок у спогадах та історичній літературі немає. Практично обійшов цей сюжет увагою В. Дзьобак (Дзьобак, 2002). Ігор Марчук вважає, що «попри кадрові втрати організації, Т. Боровець продовжував діяти в підпіллі» (Марчук, 2022, с. 54), а Володимир Сергійчук зазначив, що «досі не маємо конкретних відомостей ні з архівів, ні зі споминів самого отамана повстанців про його перебування в східних областях УРСР восени 1940 року, подальший розвиток підпільної боротьби під більшовицькою владою на Волині за участю Тараса Боровця, що не дає можливості відповісти на окремі запитання з боку його опонентів» (Сергійчук, 2011, с. 7). Володимир Косик, йдучи за спогадами Тараса Боровця, представив таку хронологію подій цього періоду: жовтень 1940 р. – виїзд Боровця на «інспекцію» вглиб України, звідки він повернувся наприкінці листопада, щоб до кінця зими 1941 р. опрацювати «схему» «нової військово-революційної організації» (Косик, 1984, с. 1060). Тарас Боровець в «Армії без держави» наголосив: «Це була каторжна робота. Мушу тут сказати відкрито, що якраз тоді під советською окупацією на початку в штабі я був майже сам [останнє слово у спогадах виділене розрядкою – А. Ж.]» (Бульба-Боровець, 1981, с. 94).

Чому сам? І де саме на самоті перебував понад пів року Т. Боровець? Часткову відповідь на ці запитання вдалося віднайти в документі від 11 листопада 1940 р., який походить із Галузевого державного архіву Служби безпеки України в Києві. Цим днем датована вказівка наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова начальникові УНКВС у Рівненській обл. Р. Крутову щодо агентурно-оперативних заходів по агентурних справах «Станиця», «Начало», «Вузол» і «Клесівці». У вказівці сказано: «8. Затриманого Вами емісара УНР – Боровця Тараса ретельно допитати. Встановити через нього решту емісарів УНР, які прибули в різний час на нашу територію. У

випадку, якщо Боровець дасть відверті покази, видасть відомих йому емісарів та інших учасників організації, вкаже місця зберігання зброї, вивчити можливості вербування його і за отримання позитивних результатів завербувати його. Звільнення Боровця з-під варті відповідним чином легендувати. Про виконання моїх вказівок доповісти 1 грудня 1940 року» (Вказівка-3, арк. 265–266).

Звідси стає зрозумілим флер таємничості, накинутий Т. Боровцем на своє зникнення та ймовірне місце перебування від листопада 1940 р. до кінця червня 1941 р. Найвірогідніше, що свою «схему військово-революційної організації» він опрацюював, сидючи під арештом або ж на конспіративній квартирі НКВС. Із допомогою цієї віднайденої ланки в біографії Т. Боровця легко скласти пазл подальших перипетій його «політично-агентурної одиссеї»: вихід «Тараса Бульби» на політичну арену в окупованому нацистами Поліссі влітку 1941 р. і його подальші систематичні намагання розбити єдність українського національного фронту; поява наприкінці літа 1941 р. у найближчому оточчі Тараса Боровця співробітника радянських спецслужб Хаїма Сигала (Кирила Сиголенка) (В'ятрович, 2021, с. 135–152); десантування наприкінці літа 1942 р. на Березнівщині оперативної групи 4-го Управління НКВС СРСР на чолі з Дмитром Медведевим (Дмитрий Медведев) і Олександром Лукіним (Александр Лукин) для ведення переговорів із Тарасом Боровцем про ліквідацію Еріха Коха (Erich Koch) (Сергійчук, 2011, с. 148–160); розчарування НКВС у його спроможності виконати це завдання й застосування іншого плану з участю Миколи Кузнецова (Николай Кузнецов); політичні кульбіти Тараса Боровця на еміграції, знову ж таки на шкоду єдності українського національного табору (Киричук, 1997, с. 70–82). Зрозуміло, що не обійшлося без хворобливих амбіцій отамана.

Отже, впродовж 1939–1941 рр. під радянською окупацією на Західній Волині й Поліссі емісари ДЦ УНР зробили дві спроби створити уенерівське підпілля – Ю. Сальський наприкінці 1939 р. і Т. Боровець у другій половині 1940 р. До його організації планували залучити українських емігрантів, що оселилися й мешкали у Волинському воеводстві в 1920–1930-х роках – членів розгалуженої мережі філій Українського центрального комітету, співробітників 2-ї секції Генерального штабу Військового міністерства уряду УНР, громадсько-політичних діячів тощо. Мету створення й діяльності такого підпілля його організатори вбачали у відновленні УНР.

Обидві місії зазнали невдачі. Головними її причинами виявилися ослаблення, розпорошення й дезорганізація уенерівського середовища на Західній Волині й Поліссі в умовах падіння Польської держави, з одного боку, та агентурно-провокаційна й репресивна діяльність Головного управління державної безпеки НКВС, із другого. Одним із головних наслідків провокації НКВС проти УНР у 1939–1941 рр. стали неодноразові намагання радянських і теперішніх російських спецслужб розіграти «карту Бульби-Боровця» з метою внести розкол в український національно-визвольний, державницький рух та скомпрометувати його чільних діячів, що зумовило викривлення й фальшування історіографічного дискурсу проблеми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архівні матеріали Чернявського-Ольшанецького Йосифа Іоновича. Спр. 10407. *Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Рівненській області (Архів УМВС у Рівненській обл.)*, ф. 27, 26 арк.

Баран, В., Токарський, В. (2009). *Україна: західні землі: 1939–1941 рр.* Львів.
Бульба-Боровець, Т. (1981). *Армія без держави: слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади.* Вінніпег: Накладом товариства «Волинь».

Васильєв, В., Віола, Л., Подкур, Р. (авт.-уклад.). (2017). *Відлуння Великого терору. Збірник документів: у 3 т. (Т. 1: Партійні збори та оперативні наради співробітників управлінь НКВС УРСР (листопад 1938 – листопад 1939 рр.)).* Київ: Видавець В. Захаренко.

Вказівка-1: Вказівка заступника наркома внутрішніх справ УРСР Горлинського М. Д. начальнику УНКВС по Рівненській області Крутову Р. В. по справі «Самостійники» (02.01.1940). Спр. 410. *Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Київ, оп. 1, ф. 16, арк. 1–4.*

Вказівка-2: Вказівка заступника наркома внутрішніх справ УРСР Горлинського М. Д. начальнику УНКВС по Львівській області Краснову К. Є. по справі «Самостійники» (02.02.1940). Спр. 410. *ГДА СБУ, м. Київ, оп. 1, ф. 16, арк. 46–47.*

Вказівка-3: Вказівка наркома внутрішніх справ УРСР Серова І. О. начальнику УНКВС по Рівненській області Крутову Р. В. щодо агентурно-оперативних заходів по агентурних справах «Станиця», «Начало», «Узел», «Клесовцы» (11.11.1940). Спр. 482. *ГДА СБУ, м. Київ, оп. 1, ф. 16, арк. 263–266.*

В'ятрович, В. (2021). Страшний маскарад Хаїма Сигала. В *В. В'ятрович, Україна. Історія з грифом «секретно».* Харків: Клуб сімейного дозвілля, 135–152.

Давидюк, Р. (2016). *Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства.* Рівне: Дятлик М.

Дзьобак, В. (2002). *Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944).* Київ.

Кадровий склад: Кадровий состав органов государственной безопасности СССР. 1935–1939: Попов Иван Михайлович (И). [https://nkvd.memo.ru/index.php/Попов_Иван_Михайлович_\(И\)](https://nkvd.memo.ru/index.php/Попов_Иван_Михайлович_(И))

Каменцев, Д. (2021). *Військово-політична та громадська діяльність Володимира Сальського* [дис. ... канд. іст. наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Львівський національний університет імені Івана Франка]. Репозитарій: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamentsev_Denys/Viiskovo-politychna_ta_hromadska_diialnist_Volodymyra_Salskoho_18851940.pdf

Киричук, Ю. (1997). *Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги.* Львів.

Кокін, С., Россман, Дж. (авт.-упоряд.). (2019). *Відлуння Великого терору. Збірник документів: у 3 т. (Т. 2: Документи з архівних кримінальних справ на співробітників органів НКВС УРСР, засуджених за «порушення соціалістичної законності».* Кн. 2: УНКВС по Київській області, УНКВС по Миколаївській області, УНКВС по Вінницькій області, УНКВС по Харківській області та УНКВС по Ворошиловградській області). Київ: Видавець В. Захаренко.

Косик, В. (1984). Бульба, Поліська Січ і початки УПА. *Визвольний шлях, 9(438), 1059–1070.*

Лівицький, М. (1984). *ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками.* Мюнхен; Філадельфія: Українське інформаційне бюро.

Марчук, І. (2022). *Отаман «Тарас Бульба»: між міфом і реальністю.* Львів: Літопис УПА.

Накази: Накази по особовому складу Управління НКВС по Рівненській області (20 грудня 1939 р. – 25 квітня 1940 р.). Спр. 19, т. 1. *Архів УМВС у Рівненській обл.*, оп. 1, ф. 23, 185 арк.

ОС Захарова: Особова справа Захарова Івана Васильовича. Спр. 6986. *Архів УМВС у Рівненській обл.*, ф. 27, 30 арк.

ОС Ковальова: Особова справа Ковальова Іллі Філіповича. Спр. 6935. *Архів УМВС у Рівненській обл.*, ф. 27, 10 арк.

Переписка з оперативної роботи УАО КГБ при РМ УРСР – за матеріалами 1939–1940 рр. Західна Україна. Спр. 897. *ГДА СБУ, м. Київ*, ф. 5, 275 арк.

Повідомлення наркома внутрішніх справ УРСР Серова І. О. наркому внутрішніх справ СРСР Берії Л. П. про антирадянську повстанську організацію, викриту Рівненським УНКВС (22.01.1940). Спр. 434. *ГДА СБУ, м. Київ*, оп. 1, ф. 16, арк. 1–5.

Сальський Юрій. Українці в Сполученому Королівстві. Інтернет-енциклопедія.
<https://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/02/salskyi-u.htm>

Сергійчук, В. (упоряд.). (2011). *Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи*. Київ: ПП Сергійчук М. І.

Список особових справ арештованих, направлених в НКВС СРСР. Спр. 926. *ГДА СБУ, м. Київ*, ф. 5, 121 арк.

Справа Бачинського: Справа Бачинського С. В. Спр. 69648ФП, т. 2. *ГДА СБУ, м. Київ*, ф. 6, 248 арк.+115 арк.

Справа Бондаря: Справа зі звинуваченням Бондаря Данила Миколайовича та ін. (27 лютого 1940 р. – 19 листопада 1941 р.). Спр. 4233–4234. *Держархів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.)*, оп. 2, ф. Р-2771, 285 арк.+190 арк.

Справа Борщевського: Справа зі звинуваченням Борщевського Сергія Володимировича та ін. (27 лютого 1940 р. – 24 вересня 1940 р.). Спр. 2956. *Держархів Рівненської обл.*, оп. 2, ф. Р-2771, 395 арк.

Справа Гвоздьова: Справа зі звинуваченням Гвоздьова Володимира Івановича (24 лютого 1940 р. – 29 березня 1941 р.). Спр. 3701. *Держархів Рівненської обл.*, оп. 2, ф. Р-2771, 56 арк.

Справа Гожого: Контрольно-наглядова справа зі звинуваченням Гожого Павла Степановича. Спр. 7093. *ГДА СБУ, м. Рівне*, оп. 6894, ф. 4(Р), 9 арк.

Справа Зданевича: Контрольно-наглядова справа Зданевича Петра Антоновича та ін. Спр. 11869. *ГДА СБУ, м. Рівне*, оп. 7872, ф. 4(Р), без пагінації.

Справа Крисяка: Слідча справа зі звинуваченням Крисяка Луки Івановича за ст. 54-2, 54-10 ч. 2, 54-11 КК УРСР. Спр. 2790. *Держархів Рівненської обл.*, оп. 2, ф. Р-2771, 57 арк.

Справа Кульчинської: Справа зі звинуваченням Кульчинської Валентини Євгенівни за ст. 54-2, 54-6, 54-11, 80 КК УРСР. Спр. 71218ФП. *ГДА СБУ, м. Київ*, ф. 6, 148 арк.

Справа Литвина: Справа зі звинуваченням Литвина Федора Кіндратовича (22 грудня 1940 р. – 12 липня 1940 р.). Спр. П-10243. *ГДА СБУ, м. Рівне*, оп. 10078, ф. 5(Р), 52 арк.

Справа Ломакіна: Справа зі звинуваченням Ломакіна Никандра Івановича (28 травня 1940 р. – 10 березня 1941 р.). Спр. П-5233. *ГДА СБУ, м. Рівне*, оп. 8535, ф. 5(Р), 141 арк.

Справа Рекашева: Справа зі звинуваченням Рекашева Сергія Васильовича (24 лютого 1940 р. – 17 жовтня 1940 р.). Спр. 4019. *Держархів Рівненської обл.*, оп. 2, ф. Р-2771, 33 арк.

Справа Тижуга: Справа зі звинуваченням Тижуга Еммануїла Васильовича (14 січня 1940 р. – 19 жовтня 1940 р.). Спр. 538. *Держархів Рівненської обл.*, оп. 2, ф. Р-2771, 87 арк.

Справа Хращевського: Справа зі звинуваченням Хращевського Сергія Ананійовича (26 лютого 1940 р. – 18 жовтня 1940 р.). Спр. 8. *Архів УМВС у Рівненській обл.*, оп. 1, ф. 25, без суцільної пагінації.

Стельникович, С. (2021). *Тарас Бульба-Боровець: «Ми не можемо ні на хвилину припиняти нашої боротьби»*. Київ: Парламентське видавництво.

REFERENCES

Arkhiivni materialy Cherniavskoho-Olshanetskoho Yosyfa Ionovycha. Spr. 10407. *Arkhiiv Upravlinnia Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy v Rivnenskkii oblasti (Arkhiiv UMVS v Rivnenskkii obl.)*, f. 27, 26 ark. (in Ukrainian).

Baran, V., Tokarskyi, V. (2009). *Ukraina: zakhidni zemli: 1939–1941 rr.* Lviv (in Ukrainian).

Bulba-Borovets, T. (1981). *Armiia bez derzhavy: Slava i trahediia ukrainskoho povstanskoho rukhu.* Spohady. Vinnipeg: Nakladom tovarystva «Volyn» (in Ukrainian).

Vasyliiev, V., Viola, L., Podkur, R. (Auth.-Comps). (2017). *Vidlunnia Velykoho teroru. Zbirnyk dokumentiv: u 3 t. (T. 1: Partiini zbory ta operatyvni narady spivrobotnykiv upravlin NKVS URSR (lystopad 1938–lystopad 1939 rr.))*. Kyiv: Vydavets V. Zakharenko (in Ukrainian).

Vkazivka zastupnyka narkoma vnutrishnikh sprav URSR Horlynskoho M. D. nachalnyku UNKVD po Rivnenskkii oblasti Krutovu R. V. po spravi «Samostyinyky» (02.01.1940). Spr. 410. *Haluzeyvi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU)*, Kyiv, op. 1, f. 16, ark. 1–4 (in Ukrainian).

Vkazivka zastupnyka narkoma vnutrishnikh sprav URSR Horlynskoho M. D. nachalnyku UNKVD po Lvivskii oblasti Krasnovu K. Ye. po spravi «Samostyinyky» (02.02.1940). Spr. 410. *HDA SBU*, Kyiv, op. 1, f. 16, ark. 46–47 (in Ukrainian).

Vkazivka narkoma vnutrishnikh sprav URSR Sierova I. O. nachalnyku UNKVD po Rivnenskkii oblasti Krutovu R. V. vid shchodo ahenturno-operatyvnykh zakhodiv po ahenturnykh spravakh «Stanytsa», «Nachalo», «Uzel», «Klesovtsy» (11.11.1940). Spr. 482. *HDA SBU*, Kyiv, op. 1, f. 16, ark. 263–266 (in Ukrainian).

Viatrovych, V. (2021). *Strashnyi maskarad Khaima Syhala. V V. Viatrovych, Ukraina. Istoriiia z hryfom «sekretno»*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 135–152. (in Ukrainian).

Davydiuk, R. (2016). *Ukrainska politychna emihratsiia v Polshchi: sklad, struktura, hromadsko-politychni praktyky na terytorii Volynskoho voievodstva*. Rivne: Diatlyk M. (in Ukrainian).

Dzobak, V. (2002). *Taras Bulba-Borovets i yoho viiskovi pidrozdily v ukrainskomu rusi oporu (1941–1944)*. Kyiv (in Ukrainian).

Kadrovii sostav organov gosudarstvennoi bezopasnosti SSSR. 1935–1939: Popov Ivan Mikhailovich (II). [https://nkvd.memo.ru/index.php/Popov_Ivan_Mikhailovich_\(II\)](https://nkvd.memo.ru/index.php/Popov_Ivan_Mikhailovich_(II)) (in Russian).

Kamentsev, D. (2021). *Viiskovo-politychna ta hromadska diialnist Volodymyra Salskoho [dys. ... kand. ist. nauk.* Lviv: Natsionalna akademiia sukhoputnykh viisk imeni

hetmana Petra Sahaidachnoho, Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka]. Repozytarii: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamentsev_Denys/Viiskovo-politychna_ta_hromadska_diialnist_Volodymyra_Salskoho_18851940.pdf (in Ukrainian).

Kyrychuk, Yu. (1997). *Taras Bulba-Borovets: yoho druzi i vorohy*. Lviv (in Ukrainian).

Kokin, S., Rossman, Dzh. (avt.-uporiad.). (2019). *Vidlunnia Velykoho teroru. Zbirnyk dokumentiv: u 3 t. (T. 2: Dokumenty z arkhivnykh kryminalnykh sprav na spivrobotnykiv orhaniv NKVS URSR, zasudzhenykh za «porushennia sotsialistychnoi zakonnosti»*. Kn. 2: UNKVS po Kyivskii oblasti, UNKVS po Mykolaivskii oblasti, UNKVS po Vinnytskii oblasti, UNKVS po Kharkivskii oblasti ta UNKVS po Voroshylovhradskii oblasti). Kyiv: Vydavets V. Zakharenko (in Ukrainian).

Kosyk, V. (1984). Bulba, Poliska Sich i pochatky UPA. *Vyzvolnyi shliakh*, 9(438), 1059–1070 (in Ukrainian).

Livytyskiy, M. (1984). *DTs UNR v ekzyli mizh 1920 i 1940 rokamy*. Miunkhen; Filadelfia: Ukrainske informatsiine biuro (in Ukrainian).

Marchuk, I. (2022). *Otaman «Taras Bulba»: mizh mifom i realnistiu*. Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Nakazy po osobovomu skladu Upravlinnia NKVD po Rivnenskkii oblasti (20 hrudnia 1939 r. – 25 kvitnia 1940 r.), spr. 19, t. 1. *Arkhiv UMVS v Rivnenskkii oblasti*, op. 1, f. 23, 185 ark. (in Ukrainian).

Osobova sprava Zakharova Ivana Vasylovycha. Spr. 6986. *Arkhiv UMVS v Rivnenskkii oblasti*, f. 27, 30 ark. (in Ukrainian).

Osobova sprava Kovalova Illi Filipovycha. Spr. 6935. *Arkhiv UMVS v Rivnenskkii oblasti*, f. 27, 10 ark. (in Ukrainian).

Perepyska z operatyvnoi roboty UAO KHB pry RM URSR – za materialamy 1939–1940 rr. Zakhidna Ukraina. Spr. 897. *HDA SBU, Kyiv*, f. 5, 275 ark. (in Ukrainian).

Povidomlennia narkoma vnutrishnykh sprav URSR Sierova I. O. narkomu vnutrishnykh sprav SRSR Berii L. P. pro antyradiansku povstansku orhanizatsiiu, vykrytu Rivnenskkym UNKVD (22.01.1940). Spr. 434. *HDA SBU, Kyiv*, op. 1, f. 16, ark. 1–5 (in Ukrainian).

Serhiichuk, V. (comp.). (2011). *Taras Bulba-Borovets. Dokumenty. Statti. Lysty*. Kyiv: PP Serhiichuk M. I. (in Ukrainian).

Spysok osobovykh sprav areshтовanykh, napravlenykh v NKVD SRSR. Spr. 926. *HDA SBU, Kyiv*, f. 5, 121 ark. (in Ukrainian).

Sprava Bachynskoho S. V. Spr. 69648FP, t. 2. *HDA SBU, Kyiv*, f. 6, 248 ark.+115 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Bondaria Danyla Mykolaiovycha ta in. (27 liutoho 1940 r. – 19 lystopada 1941 r.). Spr. 4233–4234. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskkoi oblasti*, op. 2, f. R-2771, 285 ark.+190 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Borshchevskoho Serhiia Volodymyrovycha ta in. (27 liutoho 1940 r. – 24 veresnia 1940 r.). Spr. 2956. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskkoi oblasti*, op. 2, f. R-2771, 395 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Hvozdoва Volodymyra Ivanovycha (24 liutoho 1940 r. – 29 bereznia 1941 r.). Spr. 3701. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskkoi oblasti*, op. 2, f. R-2771, 56 ark. (in Ukrainian).

Kontrolno-nahliadova sprava zi zvyuvachenniam Hozhoho Pavla Stepanovycha. Spr. 7093. *HDA SBU, Rivne*, op. 6894, f. 4(R), 9 ark. (in Ukrainian).

Kontrolno-nahliadova sprava Zdanevycha Petra Antonovycha ta in. Spr. 11869. *HDA SBU, Rivne*, op. 7872, f. 4(R), bez pahinatsii (in Ukrainian).

Slidcha sprava zi zvyuvachenniam Krysiuka Luky Ivanovycha za st. 54-2, 54-10 ch. 2, 54-11 KK URSR. Spr. 2790. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti*, op. 2, f. R-2771, 57 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Kulchynskoi Valentyny Yevhenivny za st. 54-2, 54-6, 54-11, 80 KK URSR. Spr. 71218FP. *HDA SBU, Kyiv*, f. 6, 148 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Lytvyna Fedora Kindratovycha (22 hrudnia 1940 r. – 12 lypnia 1940 r.). Spr. P-10243. *HDA SBU, Rivne*, op. 10078, f. 5(R), 52 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Lomakina Nykandra Ivanovycha (28 travnia 1940 r. – 10 bereznia 1941 r.). Spr. P-5233. *HDA SBU, Rivne*, op. 8535, f. 5(R), 141 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Rekasheva Serhii Vasylovycha (24 liutoho 1940 r. – 17 zhovtnia 1940 r.). Spr. 4019. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti*, op. 2, f. R-2771, 33 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Tyzhuka Emmanuila Vasylovycha (14 sichnia 1940 r. – 19 zhovtnia 1940 r.). Spr. 538. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti*, op. 2, f. R-2771, 87 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Khrashchevskoho Serhii Ananiiovycha (26 liutoho 1940 r. – 18 zhovtnia 1940 r.). Spr. 8. *Arkhiv UMVS v Rivnenskoï oblasti*, op. 1, f. 25, bez sutsilnoi pahinatsii (in Ukrainian).

Stelnykovych, S. (2021). *Taras Bulba-Borovets: «My ne mozheмо ni na khvylynu prypyniaty nashoi borotby»*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Yurii Salskyi. *Ukrainci v Spoluchenomu Korolivstvi. Internet-entsyklopediia*: <https://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/02/salskyi-u.htm> (in Ukrainian).

Andrii ZHYVIUK

PhD (History), Associate Professor

Doctoral Candidate of the Departament of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HKD-9821-2023>

e-mail: derzhy60@gmail.com

ANTI-SOVIET UNDERGROUND OF THE UNR IN THE TERRITORY OF WESTERN VOLYN AND POLYSSIA: INTENTIONS AND CONSEQUENCES (1939–1941)

Analyzes attempts to create an underground in Western Volyn and Polissia in 1939–1941, managed by the State Center of the Ukrainian People's Republic in exile, on the basis of documents found in the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine. In modern historiography, this component of the resistance to the Sovietization of the Volyn lands in 1939–1941 is highlighted in a fragmentary way. Relevant information can be found mainly in the works of researchers focused on the study of the activities of Taras Borovets (Bulba), where it is said about his mission in Polissia in 1940–1941.

It was found that attempts to create the UNR underground in the territory annexed by the USSR by emissaries of the SC UNR were made at least twice. It was planned to involve Ukrainian emigrants who settled and lived in the Volyn Voivodeship in the 1920^s and 1930^s. The goal of the creation and operation of such an underground organization was defined by its organizers as the restoration of the UPR.

It was investigated that in order to carry out the task, persons authorized by the Central Committee of the Ukrainian People's Republic were sent to the territory under the control of the USSR: the son of Military Minister of the Ukrainian People's Republic Volodymyr Salskyi Yuriy Salskyi (the end of 1939) and public-political figure and at the same time an employee of the 2nd section of the General Staff Taras Borovets (the end of summer 1940 r.). However, both these missions failed. Its main causes were the dispersal and disorganization of the UNR agents in Volyn and Polissia in the conditions of the fall of the Polish state and the agent-provocative and repressive activities of the Main Department of State Security of the People's Commissariat of Internal Affairs.

Keywords: State Center of the Ukrainian People's Republic in Exile, Western Volyn, Western Polissia, Yuriy Salskyi, Taras Borovets, Sovietization, People's Commissariat of Internal Affairs, Main Directorate of State Security, agents, repression, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine.